

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי-הרוח
החוג לבלשנות

**מבחן בית בקורס
מבוא לניתוח תבניתי של הלשון (41010)**

מגיש: יהודה רונן.

ירושלים, קיץ 2005

1. מהם יחסים סינטגמטיים ויחסים פרדיגמטיים? מה חשיבותם בנייתוח הבלשני?

יחסים סינטגמטיים הם אלו שקיימים בין איברים בסינטגמה, ויחסים פרדיגמטיים הם בין איברים בפרדיגמה. כדי להגדיר אותם, עלינו להבהיר תחילה את המונחים "סינטגמה" ו"פרדיגמה", שמהווים כלי-עבודה מרכזי אצל הבלשן הסטרוקטוראלי. טרמינולוגית, יחסים סינטגמטיים הם יחסים של "קונטרסט", ואלו הפרדיגמטיים הם של "אופוזיציה".

נהוג לדבר על שני צירים, הסינטגמטי והפרדיגמטי, כשקונוציית הכתיבה שלהם היא כזו שזה הסינטגמטי נרשם אופקית וזה הפרדיגמטי נרשם אנכית (לפחות בשפות שנכתבות בשורות אופקיות).

האיברים בסינטגמה משורשרים אחד אחרי השני, כך שהסדר ביניהם חשוב. אם להשתמש בטרמינולוגיה מתמטית, סינטגמה היא קבוצה סופית סדורה.

האיברים בפרדיגמה הם כל אלו שיכולים להחליף איבר מסויים שקיים בסינטגמה נתונה — כדי לדבר על פרדיגמה יש לדבר על הסינטגמה, סביבה, שבה היא מתקיימת. בהנתן סינטגמה, אנו בודקים מה יכול להחליף איבר מסויים בה, כאשר כל שאר התנאים זהים. אי אפשר לדבר על שתי "פרדיגמות" ברזמנית: מהגדרת הפרדיגמה אנו בוחנים את ההשתנות במקום אחד, כשכל השאר נשאר כמות-שהוא. האיברים בפרדיגמה, מכך שנוכל להחליף אותם אחד בשני באותו מקום בסינטגמה, הם עומדים בניגוד זה לזה, באופוזיציה זה לזה. בבלשנות הסטרוקטוראלית, למושג של הניגוד יש מקום מרכזי מאוד.

הכלי של סינטגמה ופרדיגמה (זה כלי אחד, בעל שני חלקים) הוא אחד הכלים המרכזיים, אם לא המרכזי, שבעזרתו בוחן הבלשן הסטרוקטוראלי את הערך של הסימנים בשפה (ר' שאלה 4). הבלשן בודק מה יכול להתחלף במקום מסויים בסינטגמה עם אלמנט מסויים, ומהאופוזיציה בין האיברים בפרדיגמה שהוא מקבל, הוא לומד את הערך של מה שמתחלף בתוכה, שהרי הערך נקבע על-פי הניגוד.

כדי לדעת מה יכול להתחלף עם מה, משתמש הבלשן בקורפוס נתון, ובווחן מה יכול לבוא, על פי דוגמאות מאותו הקורפוס, במקום איבר מסויים בסינטגמה שהוא בוחר, למה הוא מנוגד. כך משתמש הבלשן בפארול (שבו קיימים רק מסמנים, וכל היחסים בו הם סינטגמטיים, בקו אחד נמשך) כדי ללמוד את הלאנג (שבו קיימים סימנים, שמוגדרים על-פי הניגוד ביניהם, על-פי היחסים הפרדיגמטיים ביניהם, במערכת מורבת). ר' שאלה 2.

דוגמה לשימוש בכלי. נתבונן בסינטגמה והפרדיגמה " [תבוא] / [אתה בא] מחר?". מכאן נוכל ללמוד שצורת ה"הווה" בעברית יכולה, במקרים מסויים, לסמן את זמן העתיד שבעולם הממשי: דברים שיקרו בעתיד. הקיום של המילה "מחר" בסינטגמה כאן מנטרל את הבחנת ומחייב משמעות של "עתיד" בלבד. עדיין, רק רק צורת ה"עתיד", "תבוא", יכולה לשמש, אלא גם צורת ה"הווה", "אתה בא".

2. מהם "langue" ו-"parole"? מה חשיבותו של כל אחד מהם לבלשנות?

סוסיר מעדיף להמנע מהשימוש במושג הכולל "לאנגאז", ולהשתמש בחלוקה שבין לאנג ופארול. הלאנג הוא המערכת הלשונית, מוסכמה של סימנים אצל חברת הדוברים. הפארול הוא ארטיקולציה, ביטוי בפועל, מסויים, של מערכת הלאנג.

הלאנג. את הלאנג אפשר להגדיר כאידאה (לא במובן של דבר טוב שיש לשאוף אליו, אלא במובן של מושג, מופשט). הלאנג מתקיים אצל קהילת הדוברים בשפה, החברה, בזמן נתון, ומהווה מערכת סמיוטית מוסכמת של סימנים והצטרפותם. "דגם" מקורב של הלאנג נמצא אצל כל חבר בקהילת הדוברים, אולם הלאנג בכללותו מתקיים בקהילת הדוברים כולה. בלאנג מתקיימים הסימנים הלשוניים, הן על החלק הקונספטואלי שלהם והן על החלק של התבנית הצלילית המופשטת. הלאנג הוא מערכת, ואין לנו גישה ישירה אליו (לפחות לא בהפתחות הנוכחית בחקר-המוח).

דוגמה ללאנג יכולה להיות כל שפה חיה: יפאנית, הונגרית, עברית בתימינו וכו'. ה"לאנג" של שפות מתות יכול להיות נחקר למרות שאין בשפה דוברים חיים כיום.

הפארול. הפארול, לעומת זאת, הוא מימוש מסויים בזמן ובמרחב, של השפה אצל פרט בחברה. בשונה מהלאנג, שהוא מופשט, הפארול מוחשי: גלי-קול, דיו על דף וכו'. בעוד שהלאנג נמצא אצל קהילת הדוברים, הפארול הוא תוצר של פרט אחד. בלאנג — סימנים, מופשטים; בפארול — מימוש של המסמנים, מימוש מוחשי (לא התבנית הצלילית המופשטת, אלא דבר פיסית). הפארול, אם כן, הוא חד-מימדי, רצף (דיבור מתמשך בזמן, שורות של טקסט). אל הפארול יש לנו גישה. דוגמה לפארול יכולה להיות כל אקטואליזציה לשונית: הטקסט ב"מדריך הטרמפיסט לגלקסיה" הוא פארול, המלל ב"מונטי פייתון והגביע הקדוש" הוא פארול.

החשיבות לבלשנות. בעוד שאל הלאנג, שהוא מופשט, אין אנחנו יכולים לגשת ישירות, אל הפארול אנחנו יכולים. לכן הבלשן משתמש בפארול ככלי להגיע דרכו אל הלאנג. באמצעות החוקיות שמתבטאת בפארול הנתון, חוקיות שנובעת ממערכת הלאנג, מנסה הבלשן ללמוד על אופן פעולתו של הלאנג בשפה ספציפית ולנסח מקבעים עליו. זהו השימוש בקורפוס, רצף פארול נתון, כבסיס למחקר הבלשני — כל מקבע לשוני, על הלאנג, אצל הבלשן הסטרוקטוראלי נובע, באופן בסיסי, מהפארול איתו הוא עובד. זה מזכיר את האופן שבו פסיקאי עובד: מהתבוננות במימוש מסויים של תופעות טבע (ניסוי אצל הפסיקאי, קורפוס אצל הבלשן), מסיקים על המערכת (חוקי-הטבע אצל הפסיקאי, השפה אצל הבלשן).

3. אלו פרספקטיבות מחקר קיימות בבלשנות שבה אנו עוסקים? (יש למנות את הפרספקטיבות ולהדגים מקבעים אופייניים לכל אחת מהן)

שתי פרספקטיבות בבלשנות, שתי דרכים לחקור את השפה, הן: בלשנות סינכרונית, החוקרת את השפה בפלח-זמן נתון, ובלשנות דיאכרונית, העוסקת במחקר בלשני לאורך ציר הזמן.

את שתי הפרספקטיבות ניתן לתאר כשני צירים, מאונכים זה לזה, הפורשים את "המרחב הלשוני". הבלשנות הסינכרונית, הסטטית, מקבעת נקודה בזמן, ובוחרת את הקיים באותה נקודה ("ציר X", בקיבוע של נקודה מסויימת ב"ציר Y"), בעוד שזו הדיאכרונית, ההתפתחותית, מקבעת נקודה בשפה (תכונה מסויימת או קבוצת-תכונות), ובוחרת אותה לאורך הזמן ("ציר Y", בקיבוע של נקודה מסויימת ב"ציר X").

שתי הגישות נבדלות זו מזו בכל, ואין לערב בין התחומים בהם הן עוסקות. מושא המחקר, דרכי המחקר, הנחות היסוד, והעקרונות הבסיסיים שלהן שונים כולם מהותית. עם זאת, הבלשנות הדיאכרונית מתבססת על אוסף של עובדות סינכרוניות שנוגעות למה שהיא בודקת (כשבדקים את השתנות מערכת-היחסות בשפות הודו-אירופיות, נאמר, צריך להכיר את הסינכרוניה של כל שלב שבו עוסקים).

בנוסף לגישה הסינכרונית והדיאכרונית, דה סוסיר מזכיר את הגישה הפאנכרונית (panchronic), אולם הוא מבטל אותה כחסרת-תועלת. גישה זו מחפשת חוקים שמתרחשים תמיד ובאופן זהה בכל מערכת לשונית, כמו חוקי-טבע.

דוגמה למקבע סינכרוני. באיסלנדית עתיקה הנטייה של שמות-עצם בנטיה החזקה היא:

nom.	fiskr	fiskar
acc.	fisk(θ)	fiska
gen.	fisks	fiska
dat.	fiski	fiskum

כאשר את fisk- ניתן להחליף בכל גזע של שם שנוטה בנטיה החזקה.

דוגמה למקבע דיאכרוני. הפלוסיבים ההודו-אירופיים האטומים (*p, *t, *k) הופכים לפריקטיבים בגרמאניות (*f, *þ, *x), כחלק ממערכת-ההגאים הגרמאני הראשון.

דוגמה למקבע משווה. בלטינית הפרטיציפ האקטיבי בהווה בנוי מגזע ההווה ns + (כך amans, בפועל amo, amare "לאהוב") ובשאר הנטיה ב-nt-. באנגלית עתיקה הוא בסיומת -(e)nde- (כך scinende, בפועל "to shine" scinan). הגישה ההשוואתית בוחרת את הדומה בין לשונות, גם אם אינן קשורות היסטורית במקור משותף¹ (כך תחביר קלטי מול תחביר מצרי, יפאנית מול אמהרית).

4. השוו בין המושגים "ערך" ו"משמעות"

"ערך" ו"משמעות" אינם מושגים זהים, למרות שקיימים ביניהם קווי-דמיון. בעוד שב"משמעות" ניתן לעסוק מחוץ למערכת לשונית נתונה, הרי ש"ערך" הוא מושג בלשני-גרידא, ותלוי-שפה (ולמעשה גם תלוי-ז'אנר ו-רטקסטמה). ערך של יחידה לשונית הוא המסומן, כפי שהוא בא לידי ביטוי על-ידי האופוזיציה, הניגוד, לדברים אחרים. הערך מוגדר על-פי ההתחלפות, על-ידי שאר האיברים בפרדיגמה (מה שאיבר מסויים הוא לא). חשוב לציין שגם ל"אפס" (θ), העדר סימון פוזיטיבי) יכול להיות ערך, במידה והוא מנוגד לדברים אחרים (כמו הסיומת θ באקוטיב הסינגולרי בדוגמה באיסלנדית עתיקה בשאלה 3).

למרות שאפשר להפריד משמעויות שונות, אין חפיפה של "משמעות" ה"ערך".

נתבונן לדוגמה בעברית. אפשר לדבר על משמעויות שונות למבנה הסמיכות, אבל הערך שלו נשאר אחד. למה הכוונה? נקח את הסמיכויות "שמך-תינוקות", "בית-אבן", "סוס-העגלון". אפשר לדבר משמעויות שונות של הסמיכות כאן: לראשונה אפשר לקרוא "סמיכות-התכלית", לשניה "סמיכות-החומר", ולשלישית "סמיכות-הקניין". עדיין, למרות ההבדל במשמעות, הערך של הסמיכות בכל אחד מהמקרים הוא אותו ערך: אין הבחנה בשפה כמערכת בין המשמעויות השונות, אין סימון שונה לכל אחת מהן, אין ניגוד שמבחין בין "סמיכות-החומר", נאמר, ל"סמיכות-התכלית" (זה מה שמאפשר משחקי-מילים גרוטסקיים כמו פירוש של "שמך-תינוקות" כ"שמן העשוי מתינוקות" — חוסר ההבחנה בשפה). הערך של הסמיכות מוגדר על-פי הניגוד שלה לדברים אחרים, כמו מבנה ב"של" (סוס של עגלון) או צורה כמו "סוסו של עגלון".

אפשר לדבר על משמעות של משהו שהוא לא מנוגד לשום דבר, שאין לו ערך (מהעדר הניגוד).

אם נסתכל על מה שיכול לבוא בפרדיגמה שמסומנת ב-[X] ב"אני רוצה ש[X]", נראה שמדובר בצורות של "עתידי" בלבד ("אני רוצה שתלך", אבל לא ***אני רוצה ש[הלכת]/[אתה הולך]/[לך]). מכך שצורת ה"עתידי" מחוייבת, ולא עומדת בניגוד לצורות אחרות, מנוטרל הזמן, ואין ערך. עם זאת, אפשר לדבר על משמעות: כשאומרים "אני רוצה שתלך", המשמעות היא שההליכה תתבצע בעתיד.

¹ צריך להפריד מהגישה המשווה בבלשנות דיאכרונית, המנסה למצוא את המצב הלשוני המשותף הקדום למשפחה של לשונות על-ידי השוואתן.

כיוון שערך מוגדרת על-פי הניגוד, אם איבר שנראה אותו הדבר, מבחינת המסמן, מתחלף עם דברים אחרים בסינטגמות שונות, אז מדובר בסימנים שונים בשפה, והם מהווים הומונימים. לדוגמה: ה"ש" ב"האיש שהולך חזר" מתחלף עם ה"ר" ("האיש ההולך חזר"), בעוד שזה שב"האיש שהלך חזר" לא (לא "האיש ההלך חזר"). לכן, הערך של שני ה"ש" האלה הוא שונה, בגלל שהפרדיגמה שלהם שונה.

ערך הוא תלוי-שפה.

באנגלית מודרנית יש רק שני איברים בפרדיגמה של המספר, יחיד ורבים (בלי לדבר על *singularis/pluralis tantum*), בעוד שביוונית עתיקה שלושה: יחיד, זוגי ורבים. למרות שאפשר לדבר על דמיון המשמעות של ה"רבים" בשתי השפות, הרי שהערך של שונה: ביוונית צורת הרבים מנוגדת גם ל"זוגי", ובאנגלית רק ל"יחיד".

9. מהו "הסימן הלשוני"? כיצד מתואר השינוי הלשוני ביחס אליו?

סימן לשוני הוא מה שקושר בין מסמן (תבנית צלילית) ומסומן (קונספט). סוסיר מציג את הציור המפורסם של העץ (כקונספט) ו-"*Lat. arbor*" (כתבנית צלילית) בשני חצאים של עיגול, כהמחשה לרעיון הסימן הלשוני.² חשוב לציין שלא רק המסומן הוא ישות אבסטרקטית, אלא גם המסמן: לא מדובר בביצוע הצלילי עצמו, אלא באבסטרקציה שלו.

הסימן הלשוני, היחס בין המסמן והמסומן, הוא שרירותי. אין קשר עקרוני, מהותי, שקושר תבנית צלילית מסוימת וקונספט מסויים. באותה מידה שקיים קשר אחד, יכול להתקיים קשר אחר.

מעקרון השרירותיות נובעים שני דברים:

איי-השתנות של הסימן הלשוני. אינדיבידואל בחברה לא יכול לשנות את הסימן. אופיו השרירותי של הסימן (אין הגיון, סיבה, בהעדפת מסמן אחד על מסמן אחר, לדוגמה), המספר העצום של הפריטים הלשוניים, מורכבות השפה והשימוש הנרחב בה על-ידי אנשים רבים — כל אלו פועלים נגד שינוי.

השתנות של הסימן הלשוני. עצם אופיו השרירותי של הסימן הלשוני מאפשר את השתנותו במהלך הזמן, השתנות של המסמן או המסומן: אם אין קשר עקרוני בין המסמן והמסומן, דבר לא מונע מהסימן להשתנות. למעשה, השתנותה של השפה, בהשתנות הסימנים שבה, תמיד מתקיימת בשפה חיה.

חשוב להזכיר את עובדת היות המסמן לינארי. התבנית הצלילית היא חדר-מימדית, למרות האשליה בדבר רבי-מימדיות התבנית, שנובעת מהיכולת לשלב כמה תכונות צלילית בצליל אחד (לדוגמה, היכולת להטעים הברה מסוימת).

זה חשוב במיוחד בנוגע להבחנה בין לאנג ופארול, בשאלה 2: הלאנג הוא מערכת של סימנים, הפארול הוא רצף של מימושים של מסמנים, ולכן לינארי.

ביבליוגרפיה

התשובות לכל השאלות מבוססות על הנאמר בכתה ועל ה-*Cours de linguistique générale* של דה סוסיר (העדפתי להתמקד בבסיס הרעיוני והמתודי של הבלשנות הסטרוקטוראלית).

² המושג "עץ"

התבנית הצלילית "arbor"